

חיוב חטאת בתולה בבית הדין

מקורות – (א) הוריות ב: "זה הכלל..." תוספות ב. ד"ה בין שעשו.

(ב) מעמד 'פר העלם דבר של ציבור' – חידושי הגר"ח הל' שגגות פ"ג ה"ד; רמב"ם הל' שקלים פ"ד ה"א-ב; משנה מנחות צב.

(ג) אונס – בבא קמא כח: "רבי יהודה אומר..." רמב"ם הל' שגגות פ"ה ה"ו; שבת סח: "מיתבי כלל גדול..." רמב"ן עה"ת ויקרא א', ד, ובתורת האדם 'שער הגמול' עמוד רע במהדורת מוסד הרב קוק.

המשנה קובעת שמי שסמך על הוראה מוטעית של בית הדין ועבר עברה – פטור מחטאת. דין זה פשוט במקרה שבו רוב הציבור סמכו על בית הדין ועברו עברה. במקרה זה יש חיוב ציבורי של 'פר העלם דבר' ולכן היחידים אינם זקוקים לכפרה נוספת. 'פר העלם דבר של ציבור' מכפר על כולם.

אלא שמהמשנה משמע שהיחיד פטור מקרבן גם במקרה שבו רוב הציבור לא חטא. גם כשאין 'פר העלם דבר', היחיד פטור מחטאת כיוון שתלה בבית הדין. הגמרא מבארת שדין זה תלוי במחלוקת תנאים:

"אמר רב יהודה אמר שמואל: זו דברי רבי יהודה, אבל חכמים אומרים: יחיד שעשה בהוראת בית דין – חייב"¹
(הוריות ב:1).

ניתן להסביר את שיטת רבי יהודה, הפוטר את התולה בבית דין מחטאת, בשני אופנים:

א. **דין מקומי בהלכות הוריות** – הסומך על הוראת בית הדין הגדול אינו חייב בחטאת פרטית. לפי הבנה זו, אם האדם הלך שולל אחרי מישהו אחר שאינו בית הדין, ובעקבות כך עבר עברה – הוא חייב בחטאת על עברה זו.

ב. **דין כללי** – העובר עברה באונס פטור מחטאת. כדי לומר זאת יש להניח שמי שתלה בבית הדין נחשב אנוס. להלן נברר בהרחבה את ההנחות העומדות ביסוד הבנה זו.²

1 בהמשך הסוגיה מעלה הגמרא הצעות נוספות לזהותם של התנאים שנחלקו בשאלה זו.
2 התוספות על אתר (ב. ד"ה בין שעשו) מסתפקים האם דין המשנה שתולה בבית דין פטור קיים גם ביחס לבית הדין עצמם, וגם הם פטורים מחטאת אם פעלו על פי הוראתם. ניתן להסביר שהתוספות

זיקת היחיד לבית הדין

ההסבר הראשון שהצענו לשיטת רבי יהודה מניח שיש דין מיוחד הפוטר מחטאת את התולה בבית הדין. הסבר זה עולה מדבריו של ר' חיים בחידושו על הרמב"ם. הגר"ח דן בפטור של יחיד מחטאת במקרה שהציבור התחייב גם הוא בקרבן:

ויהנה בעיקר הך דינא דציבור שעשו בהוראת בית דין דפטורין מקורבן יחיד צריך עיון: אם הטעם הוא משום שחייבין בקורבן ציבור, ואם כן נמצא דהקורבן ציבור הוא שפוטרן מקורבן יחיד; או דנימא דהוי דין בפני עצמו, דציבור שעשו בהוראת בית דין פטורין, ושני דינים נפרדים הם בהוראת בית דין, חדא דפטורין מקורבן יחיד, והשנית דחייבין בקורבן ציבור" (חידושי הגר"ח הל' שגגות פי"ג ה"ד).

לפי ההסבר הראשון שהצענו, שני הצדדים בחקירתו של הגר"ח מתאימים למחלוקת התנאים שבגמרא. חכמים סוברים שהפטור של היחיד מחטאת נובע מכך שהחטאת הציבורית מכפרת עליו, ואין הוא זקוק לכפרה נוספת. לפיכך במקרה שלא היה חיוב ב'פר העלם דבר' – היחיד חייב בחטאת, גם אם תלה בבית דין. רבי יהודה סובר שהפטור מחטאת בתולה בבית דין אינו קשור לחיוב ב'פר העלם דבר של ציבור'. לפיכך גם כאשר אין חיוב ב'פר העלם דבר' – הפטור של היחיד עומד בעינו.

ניתן להצביע על כמה הלכות ייחודיות ל'פר העלם דבר של ציבור', התומכות בשיטת חכמים. ההלכה הראשונה עוסקת במקור המימון של קרבן זה. בעניין זה נחלקו התנאים בגמרא להלן (ג:), והרמב"ם בהלכות שקלים פוסק כדעת רבי שמעון שם:

"תרומת הלשכה מה יעשה בה? לוקחין ממנה תמידין של כל יום והמוספין וכל קרבנות הצבור... אבל פר העלם דבר של צבור ושעירי עבודה וזה בתחלה גובין לה, ואינן באין מתרומת הלשכה" (רמב"ם הל' שקלים פ"ד ה"א-ב).

ברוב קרבנות הציבור אין קשר ישיר בין הקרבן לבין אלו שתרמו את הכסף שבו נרכש הקרבן. הכסף שבלשכה הגיע מכל אנשי הציבור, אך בסופו של דבר הוא מיוחס לישות

מתלבטים בין שני ההסברים שהצענו לדעת רבי יהודה, שהוא כאמור התנא של משנתנו. לפי ההבנה שיש פטור מיוחד למי שתלה בבית דין, גם בית הדין עצמו פטורים מחטאת. לעומת זאת, אם יש כאן דין כללי של אונס, ייתכן שבית הדין אינם נחשבים אנוסים כיוון שהיה עליהם לעיין בצורה טובה יותר ולא לטעות בהלכה.

הכללית והמופשטת הנקראת "ציבור". הוא אינו מיוחס לכל אחד מהיחידים המרכיבים את אותה ישות³.

מעמדו של 'פר העלם דבר' שונה. הוא אינו ממומן מתרומת הלשכה, אלא ממגבית מיוחדת. נראה שלדעת הרמב"ם 'פר העלם דבר' אינו בא לכפר על הציבור כישות מופשטת. 'פר העלם דבר' מכפר על כל יחיד ויחיד מן הציבור. במובן זה הוא תחליף לחטאת שכל יחיד היה אמור להביא. הבנה זו משתלבת בדעת החכמים. חכמים סברו שגם יחיד התולה בבית דין זקוק לכפרה, ורק 'פר העלם דבר של ציבור' יכול לפטור אותו מחטאת היחיד.

השלכה נוספת שיש למעמדו הייחודי של 'פר העלם דבר' מופיעה במשנה במסכת מנחות:

"כל קרבנות הצבור אין בהן סמיכה, חוץ מן הפר הבא על כל המצות ושעיר המשתלח. רבי שמעון אומר: אף שעיר עבודת כוכבים" (מנחות צב.).

רוב קרבנות הציבור אינם טעונים סמיכה. הם נחשבים לקרבנות של הישות המופשטת המכונה "ציבור". ישות זו אינה יכולה לסמוך. חריג לדין כללי זה הוא 'פר העלם דבר' שחייב בסמיכה.

גם הלכה זו מלמדת ש'פר העלם דבר' לא מכפר על הציבור כישות מופשטת. 'פר העלם דבר' קשור באופן ישיר לכל יחיד ויחיד ומעניק כפרה נקודתית לכל אדם פרטי. גם הלכה זו תואמת את דעת חכמים הסוברים שכשאין 'פר העלם דבר של ציבור' – כל יחיד זקוק לחטאת פרטית כדי לכפר על עצמו⁴.

3 עיין משנה שקלים פ"א מ"ד, ובירושלמי שם. ההבנה הפשוטה בדברי רבן יוחנן בן זכאי שם היא שקרבן ציבור איננו קרבן השותפים אלא הוא שייך לישות המופשטת הנקראת "ציבור", וכך כתבו ה'אבני נזר' (חו"מ סימן ס"ג), הגאון הרונגאצוב'ר (בספרו 'שארית הפליטה', סימן ל"ז) ואחרונים רבים נוספים. אמנם מרש"י במסכת ערכין (ד. ד"ה שלנו) עולה שיש קשר ישיר בין נותני השקלים לבין קרבנות הציבור, וכך עולה גם מדברי רעק"א (ש"ת מהדו"ק סימן ט'). אך עיין בספר 'באר יצחק' שדחה את דברי רעק"א, וכך נמסר גם מפי הגר"ד בשם הגר"ח. בהקשר זה עיין גם ברמב"ן על התורה בתחילת ספר ויקרא, וכן במחלוקת האמוראים במסכת מגילה כט: בעניין תוכן פרשת שקלים.

4 המשנה מציינת שני קרבנות ציבור נוספים הטעונים סמיכה. הראשון הוא שעיר המשתלח ביום הכיפורים. ייתכן שגם בקרבן זה, הבא לכפר על העוונות של כל ישראל, יש קשר ישיר בין הקרבן לבין כל יחיד ויחיד. לחלופין אפשר להסביר שקרבן זה טעון סמיכה בגלל החשיבות הרבה של הוידוי שנאמר עליו. הסבר זה מופיע בחידושים המיוחסים לרשב"א (מנחות צב.), וכן הסביר הגר"ז בחידושו על הש"ס (זבחים מ-מא).

פטור אנוס מחטאת

ההסבר השני שהצענו לשיטת רבי יהודה הוא שהתולה בבית הדין נחשב אנוס, ואנוס פטור מחטאת. לפי הסבר זה, הפטור מחטאת כאן נובע מדין כללי הקיים בכל התורה כולה: "אנוס רחמנא פטריה". כדי לבסס את הפטור מחטאת על דין זה צריך להסביר, שכאשר אדם אנוס במעשה מסוים – הוא אינו נושא באחריות להשלכות של המעשה הזה.

את ההסבר הזה יש לבחון לאור הגמרא במסכת בבא קמא. המשנה שם (כח.) עוסקת במי שנשבר כדו ברשות הרבים, ובא אדם אחר וניזוק משברי הכד או מהמים שנשפכו. לדעת רבי מאיר, בעל הכד חייב בתשלומי הנזק אפילו אם לא היה מתכוון. הגמרא שם מעלה את ההווה אמינא, שרבי מאיר מחייב אפילו במקרה שבעל הכד היה אנוס לחלוטין – כאשר הכד נשבר מתוך ידו והוא נותר מחזיק בידית הכד בלבד:

"מחייב היה רבי מאיר אפילו אונה בידו.

אמאי? אנוס הוא, ואנוס רחמנא פטריה, דכתיב: זלנערה לא תעשה דברי!

וכי תימא, הני מילי לענן קטלא, אבל לענן נוקין – חייב, והתנאי: נשברה כדו ולא

סלקו, נפל גמלו ולא העמידו – רבי מאיר מחייב בהויקו, וחכמים אומרים: פטור מדיני

אדם וחייב בדיני שמים" (בבא קמא כח:).

את ההווה-אמינא של הגמרא ניתן להבין בשתי דרכים. אפשר להבין שפטור אנוס קיים רק בעברות שיש עליהן עונש מיתה. הבנה זו מצמצמת מאד את חלותו של פטור זה. ניתן להציע הבנה נוספת, מרחיבה יותר. אנוס פוטר מכל סוג של עונש, אך אינו פוטר מאחריות להשלכות של מעשה האדם. תשלום הנזק הינו השלכה של מעשה האדם, לכן האנוס לא פוטר ממנו.

הקרבן השני המוזכר במשנה הוא שעיר עבודה זרה. קרבן זה דומה מאד לפר העלם דבר הבא על כל המצוות, ולכן מובנת שיטת רבי שמעון המחייב גם קרבן זה בסמיכה. ייתכן שלדעת תנא קמא כשרוב הציבור חטאו בעבודה זרה, החטא חורג מהגבולות הפרטיים של כל יחיד ויחיד, ומכתיים את האומה כולה. לפיכך מעמדו של קרבן זה הוא כקרבן ציבור רגיל, והוא בא לכפר על הציבור כולו ולא על כל יחיד ויחיד.

בנוסף יש להעיר כאן, שההבנה שהסמיכה בפר העלם דבר מלמדת על הקשר של הקרבן לכל יחיד ויחיד איננה פשוטה, שהרי לא כל היחידים סומכים אלא רק הזקנים. האבן-עזרא (ויקרא ד' טו) מפרש שהזקנים סומכים כנציגים של כל ישראל. והרמב"ם (הל' מעשה הקרבנות פ"ג ה"י) כותב שהסמיכה כאן נלמדת מהלכה למשה מסיני, ואולי אי אפשר ללמוד ממנה על הקשר של הקרבן אל היחידים.

למסקנת הגמרא אונס פוטר גם מתשלומים של נזקי ממון. ניתן להבין את המסקנה הזו בשני אופנים:

- א. גם למסקנה האונס פוטר רק מעונשים, אך התשלום בנזקי ממון נחשב עונש, ולכן בעל הכד פטור מתשלומים.
 ב. האונס פטור מאחריות לכל ההשלכות של מעשהו, ולא רק מעונשים.

ההבדל בין ההבנה הראשונה לשניה משפיע על סוגייתנו. לפי ההבנה השנייה, מי שעבר עברה באונס יהיה פטור מחטאת, כשיטת רבי יהודה. לעומת זאת, לפי ההבנה הראשונה האונס יהיה חייב בחטאת כשיטת חכמים.⁵

סוגי אונס

עד כה התייחסנו למושג האונס כמקשה אחת. אולם למעשה ניתן לחלק בין כמה סוגים של אונס. ר' אהרן סולובייצ'יק היה רגיל להבחין בין שני סוגים של אונס:

- א. אונס שבו האדם ביצע את מעשה העברה.
 ב. אונס שבו האדם לא ביצע כל מעשה, אלא גופו שימש כחפץ דומם בידיו של אדם אחר. הדוגמה הקלאסית לאונס מסוג זה היא נערה הנאנסת, שאינה עושה כל מעשה אלא נחשבת כ"קרקע עולם" ביד האנס.⁶

בשיעור זה אנו מתייחסים לסוג הראשון של האונס – אונס שבו האדם ביצע את מעשה העברה. גם במסגרת הסוג הזה אפשר לדבר על סוגי אונס שונים:

- א. האדם היה מודע לכך שהוא עובר עברה, אך הוא נאלץ לעשות זאת בכפייה.⁷
 ב. האדם לא היה מודע לכך שהמעשה שהוא עושה הינו עברה.

הסוג השני של האונס – אונס הנובע מחוסר ידיעה – מבואר ברמב"ם בהלכות שגגות:

5 ניתן אמנם לטעון שחיוב חטאת הינו עונש אולם טענה זאת הינה בעייתית מאוד. אמנם מי שהתחייב בחטאת – נכסיו משתעבדים לחיוב זה. אך המשנה במסכת ערכין (כא) קובעת שלא ממשכנים את האדם כדי שיביא את החטאת שהתחייב בה, כיוון שהוא מעוניין בכפרה זו מצד עצמו ואין צורך בכפייה. מכאן נראה שאין כאן עונש המוטל על האדם, אלא זכות שמעניקה לו התורה לכפר על חטאו.

6 נפקא מינה לחילוק בין שני סוגי האונס האלה אפשר למצוא בדין קים ליה בדבריה מיניה – עיין כתובות ל: ביחס למי שתחב לו חברו חלב לבית הבליעה, וברש"י (ד"ה ואי לא מצא) ובהגהות רעק"א שם.

7 המקרה הברור ביותר של אונס מסוג זה הוא מקרה שבו מאיימים על חייו של האדם אם לא יבצע את המעשה. קיימים אופנים נוספים של כפייה, כגון איום בפגיעה כלכלית או בפגיעה גופנית ללא הריגה, ויש לדון האם גם הם נחשבים לאונס, ואכמ"ל.

יבא על אשתו שלא בשעת וסתה וראתה דם בשעת התשמיש – הרי אלו פטורין מקרבן חטאת, מפני שזה כאנוס הוא ולא שוגג, שהשוגג היה לו לבדוק ולדקדק ואילו בדק יפה יפה ודקדק בשאלות – לא היה בא לידי שגגה, ולפי שלא טרח בדרישה ובחקירה ואחר כך יעשה – צריך כפרה. אבל זה – מה לו לעשות? הרי טהורה היתה, ושלא בשעת וסתה בעל, אין זה אלא אונס” (נרמב"ם הל' שגגות פ"ה ה"ו).

במקרה שבו עוסק הרמב"ם האיש והאישה לא פעלו מתוך כפייה אלא מרצונם החופשי. האונס נובע מכך שהם לא ידעו שהאישה ראתה דם, ולכן חשבו שהמעשה מותר. במקרה זה חוסר הידיעה נבע מהמציאות – תוך כדי המעשה התרחש אירוע מפתיע שאותו לא יכלו לחזות מראש.

הנימוק של הרמב"ם לכך שהמקרה הזה נחשב לאונס מנוסח בצורה גורפת. ניתן להבין שהנימוק הזה חל על מקרה נוסף, שבו האונס לא נבע מחוסר ידיעה של המציאות המשתנה מרגע לרגע, אלא מחוסר ידיעה בסיסי של ההלכה. במקרה זה נחלקו התנאים בברייתא במסכת שבת:

”תינוק שנשבה לבין הנכרים, וגר שנתגייר בין הנכרים ועשה מלאכות הרבה בשבתות הרבה – אינו חייב אלא חטאת אחת. וחייב על הדם אחת ועל החלב אחת ועל עבודה זרה אחת, ומונבו פוטר” (שבת סח:).

תינוק שנשבה לא למד מעולם את ההלכה, ואינו יודע שאסור לעשות מלאכה בשבת. לפי הנימוק של הרמב"ם, שהעושה עברה מחמת חוסר ידיעה נחשב אנוס, ניתן מסברה להגדירו כאנוס. אמנם האונס כאן נמוך מאונסו של זה שהמציאות טפחה על פניו תוך כדי מעשה, אך עדיין זהו אונס.

מונבו פוטר את התינוק שנשבה מחטאת. ניתן להבין את שיטתו בשני אופנים. ייתכן שהוא מקבל את ההסבר שלפיו תינוק שנשבה נחשב אנוס, ולדעתו אנוס פטור מחטאת. לחלופין ייתכן שלדעת מונבו האונס איננו פוטר מחטאת, אלא קיים דין נקודתי הפוטר מחטאת את מי שלא הייתה לו ידיעה קמאית על האיסור⁸.

8 זך נראה מפשט דבריו של מונבו בהמשך הברייתא שם. עיין גם במסכת שבועות ה', שם מופיע דין דומה בעניין כניסה למקדש בטומאה.

תנא קמא סובר שתינוק שנשבה חייב בחטאת. בהמשך הברייתא מבואר שהתנא המחייב בחטאת הוא רבי עקיבא. נראה שלדעת רבי עקיבא אונס אינו פוטר מחטאת, לפחות במקרה זה⁹.

גם בסוגייתנו מדובר על אונס הדומה לאונס של התינוק שנשבה. מי שתלה בבית הדין עשה את המעשה מרצונו החופשי, אך הוא עשוי להיחשב כאונס כיוון שהוא סמך על בית הדין, ולא הייתה לו כל דרך לדעת שהדבר אסור. ייתכן אם כן שמחלוקת רבי יהודה וחכמים בסוגייתנו מקבילה למחלוקת מונבז ורבי עקיבא במסכת שבת. רבי יהודה ומונבז פוטרם מחטאת מחמת האונס, ואילו חכמים ורבי עקיבא סוברים שלא די באונס כדי לפטור מחטאת במקרה זה¹⁰.

חיוב חטאת באונס

העלינו את האפשרות שחכמים בסוגייתנו ורבי עקיבא במסכת שבת מחייבים בקרבן חטאת גם במקרה של אונס. כדי להבין כיצד אפשר לחייב את האונס בחטאת, יש לעיין בדברי הרמב"ן בפירושו על ספר ויקרא.

הפרשייה הראשונה בספר ויקרא עוסקת בקרבן העולה, ועליו נאמר: "וסמך ידו על ראש העלה ונרצה לו לכפר עליו" (ויקרא א' ד). רש"י מבאר, על פי המדרש, שהריצוי של קרבן העולה הוא על אי קיום מצוות עשה.

הרמב"ן שם מתקשה להבין מדוע לפי המדרש חייבים לפרש שהריצוי הוא על מי שלא קיים מצוות עשה. ניתן היה במקום זאת לפרש שהעולה מרצה על מי שעבר בשוגג איסורים שאין מביאים עליהם קרבן חטאת.

בסופו של דבר מתרץ הרמב"ן:

יזיתכן לומר, כי בעבור שלא הזכיר בקרבנות הנדבה לכפר עליו על שגגתו אשר שגג כאשר בקרבנות החטא, ואמר זנרצה, היה לרבותינו במשמעות הזו שיכפר על המזידים שאינם רצויים לפניו, כי השוגג, אף על פי שחטא – רצוי השם הוא (רמב"ן ויקרא א', ד).

9 סביר להניח שבמקרה של אונס בכפייה גם רבי עקיבא מודה שהאונס פטור מחטאת.
10 ההקבלה בין שתי הסוגיות מתיישבת גם עם פסקי הרמב"ם, הפוסק בסוגייתנו כדעת חכמים (הל' שגגות, פ"ג ה"א), ובסוגיה במסכת שבת פוסק כרבי עקיבא (הל' שגגות, פ"ב ה"ו). אמנם, שני הפסקים האלה אינם עולים בקנה אחד עם הרושם העולה מהניסוח הגורף שבפסקי הרמב"ם בעניין הרואה דם בשעת תשמיש, שאותו ציטטנו לעיל.

לפי הרמב"ן שווג אינו זקוק לריצוי. השווג נחשב רצוי ה' למרות החטא. רעיון דומה מופיע מוקדם יותר בדברי הרמב"ן, שם הוא מתייחס לעברות שאין עליהם כרת, וכותב: "אבל בשווג אין עליהם שום נשיאות חטא, ואין צריכין רצוי כלל".

בסיומה של מהדורתו לפירושו הרמב"ן לתורה, הביא הרב חיים דב שעוועל כמה הגהות בשמו של רבי מאיר אריק. אחת ההגהות מתייחסת לדברי הרמב"ן הנ"ל:

" אבל בשווג אין עליהם נשיאות חטא, ואין צריכין רצוי כלל – כדבריו כתב גם הר"ן בחידושו לסנהדרין, והוא חידוש גדול.
וברמב"ם ריש הלכות תשובה כתב להדיא, דכל שווגין בין בעשה בין בלא תעשה צריכין כפרה, ועיין מדרש רבה (ויקרא, פרשה ד' סימן ג') מוכח גם כן דשגגת לאו בעי כפרה".

ר' מאיר אריק מתקשה לקבל את טענת הרמב"ן שהשווג בעברות שאין עליהן כרת אינו זקוק לריצוי, ומביא מקורות החולקים על הרמב"ן.

שיטת הרמב"ן קשה גם מסברא. אם השווג הוא רצוי ה' – מדוע השווג בעברות שיש בהן כרת זקוק לקרבן חטאת? ניתן לענות על שאלה זו בשני אופנים:

א. מי שעבר בשווג על עברה שיש בה חטאת נחשב אשם במידה מסוימת. כיוון שעברות שיש בהן כרת הן חמורות במיוחד, היה עליו להיזהר יותר שלא לעבור עליהן. כיוון שהוא לא נזהר ברמה הראויה לעברות אלה – ניתן להטיל עליו את האשמה לכך שבסופו של דבר עבר עליהן בשווג, ולכן הוא חייב חטאת.

ב. העובר עברה בשווג איננו אשם כלל. הוא אינו זקוק לכפרה כדי לכפר על אשמתו. הצורך בחטאת נובע מסיבה אחרת לגמרי. גם אם החוטא אינו אשם, עדיין עליו לתקן את תוצאת המעשה. העובר עבירה שעונשה כרת גורם נזק במישור המטפיזי לעצמו ולעולם כולו. כדי לתקן את הנזק שנגרם עליו להביא קורבן חטאת.

שתי התשובות שלפנינו נידונו גם בדבריהם של חכמי אומות העולם, שניסו לתאר את ההבדל שבין "חטא" ובין "עוול". לדבריהם, העוול הוא שחיתות מוסרית של האדם. החטא, לעומת זאת, אינו קשור למעמדו האישי של הפועל, אלא לפגיעה מטפיזית כלשהי בחוטא ובסביבתו. לפי דברינו, הפגיעה המטפיזית היא המחייבת בקרבן, גם במקרים שבהם לא מוטלת על האדם כל אשמה.

את שתי התשובות שהעלינו אפשר למצוא במפורש בדברי הרמב"ן במקום אחר. בספרו של הרמב"ן 'תורת האדם', העוסק בדיני אבלות, מוקדש השער האחרון לדיון

בענייני שכר ועונש – 'שער הגמול'. בין השאר עוסק הרמב"ן שם גם בקרבן חטאת, ומבאר מדוע השוגג נקרא חוטא:

זומהו חטאוי? שלא נזהר בעצמו ולא היה ירא וחרד על דברי המקום ברוך הוא, שלא יאכל ולא יעשה דבר עד שיבדוק יפה יפה ויתגלה לו הדבר שהוא מותר וראוי לו לפי גזרותיו של הקב"ה, ועל הדרך הוא טעם חטא השגגה בכל התורה. ועוד, שכל דבר האסור מלכלך הנפש ומטמא אותה דכתיב זנטמתם בס', לפיכך נקרא השוגג חוטא" (תורת האדם לרמב"ן, שער הגמול, עמוד רע במהדורת מוסד הרב קוק).

הרמב"ן מביא שני נימוקים. הראשון – 'שלא היה ירא וחרד על דברי המקום' – אשמה. והשני – 'שכל דבר האסור מלכלך הנפש ומטמא אותה' – פגיעה מטפיזית.

ייתכן שההבדל בין שני הנימוקים האלה הוא העומד ביסוד מחלוקת חכמים ורבי יהודה בסוגייתנו, וביסוד מחלוקת רבי עקיבא ומונבז במסכת שבת. לפי הנימוק הראשון של הרמב"ן, לעובר עברה בשוגג יש אשמה מסוימת, כיוון שהיה עליו להיזהר שלא יחטא. לפי הבנה זו מסתבר שהתולה בבית הדין והתינוק שנשבה אינם אשמים כלל אלא אנוסים. זהו היסוד לשיטות רבי יהודה ומונבז, הפוטרים אותם מקרבן.

לפי ההסבר השני ברמב"ן, גם אם החוטא איננו אשם כלל, הוא עדיין זקוק לקרבן כדי להיטהר מהלכלוך והטומאה שדבקו בו. לפי הסבר זה גם התולה בבית הדין והתינוק שנשבה יזדקקו לקרבן חטאת. אף על פי שהם אנוסים דבקה הטומאה בנפשם ועליהם לטהר ולתקן את החסרון שנוצר. זהו היסוד לשיטות חכמים ורבי עקיבא, המחייבים חטאת במקרים אלה.

המבעט בהוראה

לסיום השיעור נזכיר מקרה נוסף המתקשר לדיוננו, ומוזכר בשלב מוקדם יותר בסוגיה. כזכור, המשנה קובעת שמי שלא תלה בדעת בית הדין אלא עשה על דעת עצמו – חייב בחטאת. הגמרא (ב:): מבארת, שהמשנה באה לרבות את המקרה המיוחד של מי שמבעט בהוראה, כלומר אדם שבדרך כלל מזלזל בהוראות בית הדין ואינו נשמע להם.

רש"י על אתר (ד"ה לאיתויי) מסביר, שכיוון שאדם זה בדרך כלל מבעט בהוראה – סביר להניח שגם כעת הוא לא סמך על בית הדין, אלא הורה לעצמו היתר על דעתו בלבד. לפי רש"י, אין הבדל עקרוני בין המבעט בהוראה לבין כל אדם אחר העושה על דעת עצמו.

לחלופין אפשר להסביר שיש כאן דין מיוחד. אמנם במקרה שלפנינו האדם סמך על בית הדין ופעל על פי הוראתם. אך כיוון שבדרך כלל הוא מבעט בבית הדין – הוא הוציא עצמו מכלל הציבור. אדם שבדרך קבע נוהג לפרוש מן הציבור ולרמוס את סמכות בית הדין, לא יכול לשוב ולכסות עצמו באיצטלא ההלכתית של בית הדין כשהדבר משרת את מטרותיו האישיות.

לפי הבנה זו גם אם במקרה שלפנינו הוא ציית להיתר של בין הדין – עדיין עליו להביא קרבן פרטי, ואין דינו כמי שתלה בבית דין.

שני ההסברים שהצענו כאן עשויים להיות תלויים בהבנות השונות שראינו לעיל בשיטת רבי יהודה.

אם רבי יהודה פוטר מחטאת מחמת הדין הכללי של "אונס רחמנא פטריה", הרי שגם המבעט בהוראה יהיה פטור מחטאת כאשר הוא תולה בבית הדין. אמנם בדרך כלל הוא מזלזל בפסיקתו של בית הדין, אך כרגע הוא סמך על הוראתם, והוא אנוס כמו כל אדם אחר שתלה בבית הדין. לכן כדי להסביר את חיובו בסוגיה נצטרך ללכת בדרכו של רש"י. המבעט חייב רק אם כלל לא סמך על בית הדין אלא התיר את המעשה על דעת עצמו.

לעומת זאת, אם רבי יהודה פוטר מחטאת מחמת דין מיוחד בהלכות הוראה, קל יותר להסביר שהמבעט בהוראה אינו כלול בדין זה. הפטור המיוחד של התולה בבית דין נאמר רק ביחס למי שנמצא בזיקה מתמדת לבית הדין, ובאופן קבוע שומע לבית הדין ומקיים את פסיקותיו. המבעט בהוראה ניתק עצמו מכל זיקה לבית הדין. לכן הפטור המיוחד של התולה בבית דין איננו חל לגביו, גם כאשר באופן חד פעמי הוא פועל על פי הוראתם.